

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 66

NUMMER 3

JUN-JUL-AUG 2019

- 3 Ethiopië. Tradities en spanningen** – Archibald L. H. M. van Wieringen
- 7 Het aartsbisdom van Ohrid toen en nu** – Igljka Vassileva-van der Heiden

Fresco in de Sint-Sofiakerk te Ohrid, Noord-Macedonië [Foto: Wikimedia Commons].

- 11 Samenleven natuurlijk. Jens Petzold in Noord-Irak** – Yosé Höhne Sparborth
- 14 Meditatie: Feestdagenicoon** – Angelique Hüsstege
- 17 Robert Taft. Dankbare herinneringen** – Johan Meijer
- 19 100 jaar na het Concilie van Moskou** – Paul Baars
- 23 Byzantijnse Liturgie XXVII: De Geloofsbelijdenis** – Leo van Leijzen

In het eerste artikel doorkruisen wij in vogelvlucht Ethiopië, land van tradities, maar ook van spanningen. In het tweede artikel staan we stil bij de Orthodoxe Kerk in Noord-Macedonië in heden en verleden. Noord-Irak is een gebied waar christenen wonen te midden van andere minderheden en van een moslimmeerderheid. Pater Jens Petzold van de orde van Mar Musa zet zich daar in samen met anderen voor een vreedzaam samenleven. In de meditatie staat een feestdagenicoon van de hand van Geert Hüsstege centraal. Dankbare herinneringen worden opgehaald aan father Robert Taft, die in november jongstleden overleed. Welke besluiten van het Concilie van Moskou van 1917-'18 werken na honderd jaar nog door tot op de dag van vandaag? En in de rubriek 'Byzantijnse Liturgie' wordt dit keer de Geloofsbelijdenis uit de Goddelijke Liturgie behandeld, een oeroude tekst die stamt uit het jaar 381.

Leo van Leijzen
redactiesecretaris Pokrof

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: De stad Pskov, Noord-Rusland.

Achterzijde: Heilige bron in de nabijheid van Pskov (Foto's: P. Baars).

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur), Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Leo van Leijzen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Nick Pouls, Katja Tolstaja, Igljka Vassileva-van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Laumé Mediapartners.

Ethiopië

Tradities en spanningen

Eind februari 2019 reisde de Vereniging Afgestudeerden Katholieke theologie, de alumnivereniging van Tilburg School of Catholic Theology, langs de zogenaamde historische route door Ethiopië, een land onlosmakelijk verbonden met de Ethiopisch-orthodoxe Kerk, maar tevens een land vol etnische en religieuze spanningen. Dit artikel is een kort verslag met persoonlijke overpeinzingen door prof. dr. Archibald L.H.M. van Wieringen, priester van het bisdom Haarlem-Amsterdam.

Bete Giorghis, Sint Joris-kerk in Lalibela (Foto: A.L.H.M. van Wieringen).

ringsgebouwen bestemd werden. Sinds die tijd is er hard gewerkt aan een vredig samenleven tussen de etnische groepen. Vrouwen spelen daarbij een vooraanstaande rol: Sahle-Work Zewde is sinds oktober 2018 premier en maar liefst tien andere vrouwen bekleden ministersposten. De nieuwe regering heeft afgelopen december een nationale commissie van verzoening en rechtvaardigheid in het leven geroepen. Voorzitter is de kardinaal-aartsbischop van Addis Abeba, Mgr. Berhaneyesus Demerew Souraphie. De relatief kleine Katholieke Kerk in Ethiopië kan zo een bemiddelende rol spelen tussen de verschillende etnische partijen.

In oktober 2016 riep de Ethiopische regering de noodtoestand uit. Bevolkingsgroepen, in het bijzonder de Oromo's, voelden zich, niet zonder reden, zo achtergesteld door de Amharen, dat onlusten uitbraken en rege-

Op zoek naar een gun

Hoewel de onlusten van 2016 niet zozeer religieus bepaald waren, zijn de religieuze spanningen, veelal stilzwijgend, aanwezig. In de

gebieden met een uitgesproken religieuze meerderheid, zoals op de historische route van het Tanameer naar de oude keizerstad Gondar, vervolgens naar Aksum, met de verboden kapel van de Ark van het Verbond, en uiteindelijk naar Lalibela, de stad genoemd naar koning Lalibela die Jeruzalem nabouwde in twee groepen verticaal in de rots uitgehouwen kerken, kom je ze niet tegen. Addis Abeba lijkt rustig en *easy going*. Maar een grapje van de gids in Addis Abeba over het Ethiopische kruisje dat ik draag, verraaft de problemen van wat door veel christenen gezien wordt als de islamisering van hun land.

Om het *National Museum* in te mogen, moeten we door detectiepoortjes. De met automatische geweren bewapende soldaten leggen ons uit dat ze op zoek zijn naar een *gun*. We grappen terug dat we geen *gun* bij ons hebben – thuis laten liggen. De security check stelt niet echt veel voor. Eenmaal binnen fluistert de gids echter tot mij, nog zachter dan hij al gewoon is te spreken: *your cross is your gun*. Ik begrijp in eerste instantie het grapje niet. Als je een moslimmilitair treft, kan zo'n kruisje bij een security check vervelend zijn, legt hij uit. Hij draagt er geen, ook al is hij priester.

Een grote groep moslims heeft ernstig bezwaar

gemaakt tegen de uitslag van de census in 2007. Volgens de census was een meerderheid van 55% christen, terwijl 43% moslim is. Ten onrechte meende deze groep. De islam zou de meerderheid hebben – met de daarbij behorende claims. Dit jaar staat een nieuwe census op het programma. Gezien de demografische verschillen tussen moslims en niet-moslims lijkt het mij uitgesloten dat een meerderheid nu nog christen is. Wat dit voor het werk van de vredescommissie gaat betekenen, is afwachten...

De schuilkerken in Roha

Religieuze spanningen zijn geen nieuw verschijnsel voor Ethiopië en de Ethiopisch-orthodoxe Kerk. De bouw van de kerken door koning Lalibela in de 12^e eeuw zijn in zekere zin het resultaat van deze religieuze spanningen.

Volgens de legende was Lalibela tijdens zijn pelgrimsreis naar het Heilig Land zo onder de indruk van Jeruzalem dat hij besloot dit na te bouwen in wat toen Roha heette. Of Lalibela werkelijk een bezoek aan Jeruzalem gebracht heeft, weten de historici niet. Maar omdat een bedevaart naar Jeruzalem door de moslim-

| Ethiopisch-orthodox kloosterschooltje (Foto: A.L.H.M. van Wieringen).

overheersing aldaar niet eenvoudig meer was, was een lokaal Jeruzalem zeker welkom.

Lalibela bouwde de kerken door ze in de grond uit te hakken. De kerken zijn daarom (semi-) monolithisch. Unieke architectuur kwam zo tot stand. De keuze hiervoor was echter niet zonder reden. De kerken waren als het ware een soort schuilkerken. Door ze in de grond te bouwen, waren ze moeilijk te zien voor de vijand. Bovendien zouden ze bij een eventuele verovering niet eenvoudig te verwoesten zijn. Maar al deze redenen leven op geen enkele manier meer in Lalibela, zoals Roha thans heet. De rots wordt gekoppeld aan het Petrusverhaal in Mt 16:18: Lalibela's keuze is een uitdrukking van zijn rotsvaste geloof in Christus. Na 20 jaar abdiceerde deze vrome koning dan ook en werd kluizenaar. Hij wordt door de Ethiopisch-orthodoxe Kerk als heilige vereerd.

De spirituele compositie van Lalibela's rotskerken

Lalibela's vroomheid wordt met name zichtbaar in de ordening van de noordelijke groep kerken. De toegang wordt gevormd door het Graf van Adam; deze leidt tot de dubbelkerk Bete Golgotha en Bete Debre Sina, als uitdrukking van het verbond van de Calvarieberg en van het verbond van de Sinaïberg. Ook in Jeruzalem bevindt zich onder Golgotha, de plaats van Jezus' kruisdood, het graf van Adam.

Een zijkapel in de Bete Golgotha weerspiegelt het graf van Jezus. De ruimte, die alleen voor mannen toegankelijk is, is versierd met 12 mangrote basreliëfs van de apostelen. Achter de zijkapel bevindt zich de geheimzinnige Selassie- of Triniteitskapel. Gordijnen onttrekken deze aan het oog. Deze kapel is alleen toegankelijk voor oudere priesters. De ruimte is leeg, zoals het heilig graf in Jeruzalem leeg is. Een triniteitstroon zou zich in de kapel bevinden, parallel aan de cherubijntroon in het allerheiligste van Jeruzalems tempel. Deze troon is gemaakt naar Lalibela's visioen van de Drie-eenheid.

Na de dubbelkerk volgt de Bete Maryam. Ook hier speelt mysterieusiteit een rol: midden in de kerk, vóór de toegang tot het allerheiligste, de geheel afgesloten priesterruimte in elke Ethiopische kerk, staat een hoge, alleenstaande zuil. Naar verluidt bevat zij inscripties met onder andere de Godsnaam. De zuil is volgens de legende door Christus zelf aangeraakt, toen hij aan Lalibela verscheen. De zuil is volledig

afgedekt met witte doeken. Alleen de priesters mogen de zuil en zijn inscripties zien.

Aan weerszijde van de Bete Maryam bevinden zich kerken, zodat het hele ensemble de vorm van een kruis heeft. De top van dit kruis wordt gevormd door weer een andere kerk: de Bete Medhane Alem, wat 'Huis van de Redder van de Wereld' betekent. Zoals de naam aangeeft, vormt zij als het ware de climax van de noordelijke groep. In de kerk wordt het zilveren kruis van koning Lalibela bewaard. Op zondagen wordt het aan de samengestroomde gelovigen getoond en kunnen zij er de zegen mee ontvangen. Leden van onze reisgroep zijn op zondag graag present in het religieuze pandemonium dat zich voltrekt.

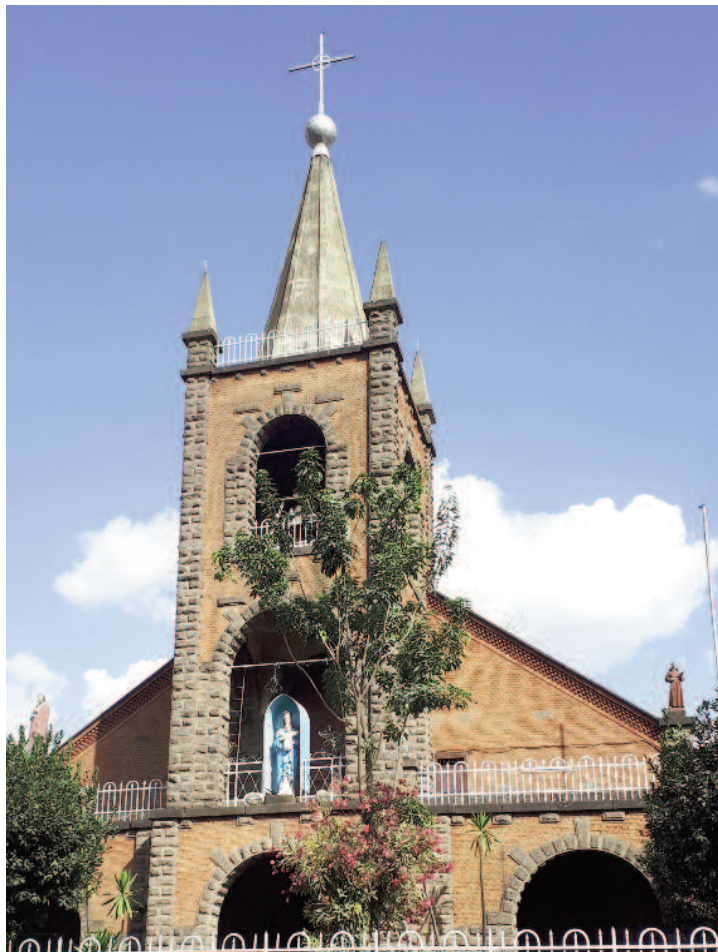
De kerken zijn niet museaal. Ze zijn juist volop in gebruik. Wij hadden het geluk op het patroonfeest van Sint-Joris Lalibela te bezoeken en aldus de Bete Ghiorghis als bedevaartkerk te zien functioneren. Ook vele jonge mensen participeren in de religieuze plechtigheden, die overigens al om 1 uur 's nachts beginnen.

Kerkelijke problemen

Ondanks de deelname van jonge mensen kent de Ethiopisch-orthodoxe Kerk wel haar problemen. Theologisch primair in wat ik zou willen noemen: het verloren gaan van de eucharistie als gemeenschapsviering. Elke gids spreekt slechts over *holy communion*, niet over de viering van de eucharistie, wanneer hij het gebruik van een kerkruimte uitlegt, zelfs niet als deze gids een priester is. De liturgische viering zelf is aan het oog van de kerkganger onttrokken. Het is non-existent in de geloofsbeleving.

Praktisch vooral waar het de geloofsoverdracht en het -onderricht betreft. Er zijn wel kloosterschooltjes waar jonge jongens Ge'ez, het klassiek Ethiopisch dat als kerktaal fungeert, geleerd wordt; maar of deze leerlingen iets verder komen dan het kunnen chanten van religieuze teksten, is maar de vraag.

Het afgelopen decennium hebben zo'n 10 miljoen Ethiopiërs de overstap gemaakt naar een van de vele Pinkstergemeenten, die vanuit Amerika in Afrika missioneren. Op een bevolking van bijna 110 miljoen is dit toch heel veel. Waarom deze mensen nu precies de Ethiopisch-orthodoxe Kerk hebben verlaten, is mij helaas niet duidelijk geworden. Terwijl de Ethiopisch-orthodoxe Kerk leeft in een wereld waarin de waarheidsvraag van het verhaal niet

Ethiopisch-katholieke kathedraal in Addis-Abeba
 (Foto: A.L.H.M. van Wieringen).

gesteld wordt zoals in de Westerse wereld, zijn de Pinkstergemeenten, die dat wel doen, uitgesproken fundamentalistisch. Bij de Pinkstergemeenten blijven deze 10 miljoen mensen dan ook niet. Het verloop is groot. Een antwoord heeft de Ethiopisch-orthodoxe Kerk niet - misschien is zij zich zelfs nog onvoldoende bewust van het groeiende probleem.

Ook de Katholieke Kerk heeft nog geen passend antwoord. Op het aartsbisdom, waar mijn jaargenoot Petros Berga ons gastvrij ontvangt, wordt ons uitgelegd dat de Katholieke Kerk vooral gericht is op diaconie. Ondanks de kleine omvang heeft de Katholieke Kerk meer dan 400 scholen en 80 ziekenhuizen. Haar presentie is groot in het sociale leven. Maar nu gaan er stemmen op om ook na te gaan denken over een *welcome home*-campagne voor degenen die de

(Ethiopisch-orthodoxe) Kerk hebben verlaten, maar uiteindelijk toch geen thuis hebben gevonden bij de Pinkstergemeenten.

De Katholieke Kerk in Ethiopië

Van spanningen tussen de Katholieke Kerk en de Ethiopisch-orthodoxe Kerk is geen sprake. Er zijn wel moeizame periodes geweest in het recente en verre verleden, maar daar merken we niets meer van. Natuurlijk, in de 17^e eeuw bereikte keizer Fasilides zijn grote macht door zich tegen zijn voorgangers te verzetten die in zijn ogen te dicht aanleunden tegen de Katholieke Kerk; maar deze spanning kwam meer voort uit de ongelukkige gedachte van een van de katholieke kerkleiders dat alle Ethiopische priesters opnieuw gewijd zouden moeten worden. In plaats van een rondtrekkende keizer werd Fasilides een residerende *Nagusa Negast*, koning der koningen. Grote bouwactiviteiten had dit tot

gevolg. In de nieuwe hoofdstad Gondar verschenen schitterende, ironisch genoeg Portugees beïnvloede, kastelen. In Aksum bouwde Fasilides de nieuwe Onze Lieve-Vrouw van Sion-kathedraal. Nu is dat de oude kathedraal, omdat keizer Haile Selassie, de laatste keizer, een nieuwe, overigens foielelijke, kathedraal gebouwd heeft.

Binnen de katholieke kerk zijn er Latijnse en Ethiopische bisdommen, al naar gelang de ritus die gevierd wordt. Addis Abeba behoort tot de Ethiopische ritus. Maar de verschillende bisdommen vormen één kerkprovincie en werken op alle terreinen samen. Ze onderhouden vruchtbare contacten met de Ethiopisch-orthodoxe Kerk. Een vredige toekomst voor christenen en alle Ethiopiërs is daarbij steeds de focus, waaraan vol vertrouwen vorm gegeven wordt.

Archibald L.H.M. van Wieringen

Het aartsbisdom van Ohrid toen en nu

De positie van de Orthodoxe Kerk in Macedonië (sinds 12 februari 2019 Noord-Macedonië) kenmerkt zich al eeuwen door onzekerheid. Dit kan grotendeels verklaard worden als een kwestie van complexe politieke verhoudingen, vooral omdat het een verlengde is van een complexe geschiedenis waarin grenzen, taal, etniciteit en kerkelijke structuren in beweging blijven. Daarnaast spelen het verlangen naar onafhankelijkheid en tegelijkertijd het verlangen naar historische continuïteit vaak een tegenstrijdige rol in het verhelpen van deze in ieder geval niet eenvoudige situatie.

De geschiedenis van het aartsbisdom Ohrid

Het Ohrid aartsbisdom (OA) was oorspronkelijk een Bulgaarse autocefale kerk, opgericht in 1019, nadat het Eerste Bulgaarse Rijk (681-1018) werd overheerst door het Byzantijnse Rijk en nadat als gevolg daarvan het Bulgaarse patriarchaat een lagere status kreeg, dat van

Een van de belangrijkste kerken in Noord-Macedonië, de kerk van de Heilige Sophia, is ook een van de grootste kerken uit de middeleeuwen op dit grondgebied. De kerk is gebouwd waarschijnlijk in de 9^e eeuw, op de ruïnes van een kerk uit de tijd van het Romeinse Keizerrijk en in opdracht van de toenmalige Bulgaarse koning Boris I, die het initiatief nam om het christendom als officiële godsdienst van de Bulgaren in te voeren. (Foto: Wikipedia).

een zelfstandig aartsbisdom van Ohrid, destijds de hoofdstad van het Bulgaarse Rijk. Het OA bleef een autonoom aartsbisdom ook toen het Tweede Bulgaarse Rijk (1185-c.1396) veroverd werd waardoor Bulgarije vijf eeuwen lang, tot 1878, deel uitmaakte van het Ottomaanse Rijk. Ongeveer een eeuw daarvoor, in 1767 werd de onafhankelijkheid van het OA afgeschaft door het Oecumenisch patriarchaat van Constantinopel en het OA werd opgeheven als zelfstandig aartsbisdom, terwijl in het begin van de 19^e eeuw de plaatselijke bevolking ervoor koos om deel uit te maken van het nieuwe Bulgaarse exarchaat, dat in 1870 door de Ottomaanse sultan Abdülaziz erkend werd als officiële vertegenwoordiger van de Bulgaarse natie in het Ottomaanse Rijk.

Nadat een eeuw later delen van Macedonië, het zogenaamde Vardar Macedonië – dat ongeveer overeen komt met het huidige Noord-Mace-

donië - veroverd werden, viel het OA binnen de grenzen van het Koninkrijk Servië en later van het Koninkrijk Joegoslavië, en werd ondergeschikt aan de Servisch-orthodoxe Kerk. Tijdens een korte periode van Bulgars gezag over deze delen van Macedonië in de tijd van de Tweede Wereldoorlog werden opnieuw Bulgaarse parochies gesticht, onder het gezag van het Bulgaarse exarchaat. Juist in deze onstuimige tijd, tijdens de Tweede Wereldoorlog, in 1943 werd de eerste officiële bijeenkomst van de Macedonische geestelijken gehouden. In 1944, na de coup d'état in Bulgarije, verlieten alle vertegenwoordigers van de Bulgars-orthodoxe Kerk de Macedonische delen van de nieuwe staat Joegoslavië, in samenspraak met diens regering.

Een van de belangrijkste kerken in Noord-Macedonië, de kerk van de Heilige Sophia, is ook een van de grootste kerken uit de middeleeuwen op dit grondgebied. De kerk is gebouwd waarschijnlijk in de 9^e eeuw, op de ruïnes van een kerk uit de tijd van het Romeinse Keizerrijk en in opdracht van de toenmalige Bulgaarse koning Boris I, die het initiatief nam om het christendom als officiële godsdienst van de Bulgaren in te voeren.

De weg naar onafhankelijkheid: de Macedonisch-orthodoxe Kerk

In de periode na de Tweede Wereldoorlog werd de Macedonisch-orthodoxe Kerk na veel onderhandelingen officieel erkend door de Servisch-orthodoxe Kerk - toen de enige Orthodoxe Kerk op het gebied van Vardar Macedonië - als een autonome kerk in canonieke eenheid met de Servische. Maar in 1967, precies twee eeuwen na het afschaffen van het Ohrid aartsbisdom, verklaarde de Macedonisch-orthodoxe Kerk tot ongenoegen van de Servisch-orthodoxe Kerk zich alsnog compleet administratief onafhankelijk (autocefaal). Dat leidde tot een isolement van de MOK die veroordeeld werd door het patriarchaat in Belgrado tot de status van een niet-canonieke, schismatische kerk. Hoewel theologisch en liturgisch gezien de MOK overeenstemt met de andere Orthodoxe kerken, blijft deze kerk tot de dag van vandaag niet erkend door andere Orthodoxe kerken waaronder het Oecumenische Patriarchaat in Constantinopel. In naleving van het Orthodox kerkelijk recht blijven al die andere Orthodoxe kerken in deze zaak de Servisch-orthodoxe Kerk steunen.

Ondanks de weerstand en het isolement als direct gevolg van het naleven van het canonieke recht bleef de MOK, ook na het uiteenvallen van Joegoslavië, de enige kerk op het gebied van Noord-Macedonië die de orthodoxen daar, ongeveer 650.000 gelovigen, en de Macedonische orthodoxe diaspora vertegenwoordigt. Ze is als officiële kerk erkend door de Noord-Macedonische regering. De MOK heeft ongeveer 1.200 kerken en 10 bisdommen.

Pogingen het aartsbisdom Ohrid te herstellen

Het idee om terug te keren naar de bron en te zoeken naar historische continuïteit zorgde ervoor dat er verschillende pogingen werden gedaan om het Ohrid aartsbisdom door middel van onderhandelingen te herstellen. Na het uiteenvallen van Joegoslavië was er vaak sprake van toenaderingen tussen de MOK en de Servisch-orthodoxe Kerk, maar ook bleef een deel van de MOK zich beslist vasthouden aan het idee van complete onafhankelijkheid en herstel van het eeuwenoude aartsbisdom. In 1993 verklaarde de toenmalige aartsbisschop Michail dat de MOK zoekt naar samenwerking met de Orthodoxe kerken in de buurlanden Griekenland, Bulgarije en Servië, en hij hoopte dat:

“[...] er begrip [voor de MOK] zal zijn na alle informatie over het herstel en de onafhankelijkheid van het aartsbisdom Ohrid en van onze geliefde Macedonisch-orthodoxe Kerk [...] wij zijn een eeuwenoude kerk, wij hebben geen nieuwe kerk gesticht, maar wij hebben ons onwettig afgeschafte aartsbisdom Ohrid hersteld” (John Shea, *Macedonia and Greece: the Struggle to Define a New Balkan Nation*, 1997, blz. 174).

Servië en de Servisch-Orthodox Kerk initieerden het oprichten in 2002 van een Orthodox Ohrid aartsbisdom (OOA). Deze stap kwam als gevolg van een innerlijk conflict binnen de MOK, wat verder leidde tot verdeling van de kerk in twee kampen - het ene zocht toenadering met de Servisch-orthodoxe Kerk als een uitweg uit het isolement en het andere hield vast aan het idee van complete onafhankelijkheid en terugkeer naar het oorspronkelijke aartsbisdom Ohrid. Deze verdeling heeft tot veel spanning, onrust en instabiliteit geleid. Het OOA is opgericht in canonieke eenheid met Servisch-orthodoxe kerk en is tevens erkend door alle andere Orthodoxe kerken, maar

Jakobs ladder (Genesis 28:12-16) en Jakob die worstelt met de engel (Genesis 32:24-30), een muurschildering uit de 13e eeuw in de kerk van de Heilige Maria Perivlepta, ook de kerk van de Heilige Kliment genoemd, in Ohrid.

wordt geweigerd door de regering van Noord-Macedonië als een vervanger van of zelfs als een parallelle instelling naast de MOK, omdat alleen één kerk, in dit geval de MOK, de Orthodoxe gelovigen in Noord-Macedonië officieel mag vertegenwoordigen. In 2009 voegde de Macedonisch-orthodoxe Kerk ook de aanduiding 'Ohrid aartsbisdom' toe aan haar naam en is sindsdien bekend als MOK-OA.

Recente ontwikkelingen

Een brief van de MOK-OA, beschouwd door velen als 'historisch', werd in november 2017 gericht aan de Bulgaars-orthodoxe Kerk. In deze brief vraagt de MOK-OA om de steun van de Bulgaars-orthodoxe Kerk bij de onderhandelingen voor het terugkrijgen van erkenning en van een canonieke status. Daarbij wordt de Bulgaars-orthodoxe Kerk gevraagd om als 'moederkerk' beschouwd te worden ten opzichte van de MOK-OA. Dezelfde maand stemde de Bulgaarse Heilige Synode in met dit verzoek en in een officiële verklaring beloofde zij de MOK-OA te steunen bij het zoeken naar manieren om erkend te worden als een legitieme kerk, alsook haar te vertegenwoordigen in gesprekken met andere Orthodoxe kerken.

Nadat de Servisch-orthodoxe Kerk fel op deze verklaring reageerde en benadrukte dat alleen zij 'moederkerk' van de MOK-OA kan zijn werd de Bulgaars-orthodoxe Kerk aanzienlijk terughoudender. Ondanks het feit dat de Bulgaarse Heilige Synode oorspronkelijk duidelijk mede-

werking en begrip toonde als reactie op het verzoek van MOK-OA, en zelfs vermeldde dat de Bulgaars-orthodoxe Kerk "nooit onverschillig is geweest ten opzichte van het lijden van de Macedonisch-orthodoxe Kerk" en dat zij zich bewust is van haar "heilige plicht", stuurde zij geen vertegenwoordigers in 2018 naar de viering in Noord-Macedonië van het 1000 jarige jubileum van het oprichten van het aartsbisdom Ohrid en waren er verder geen duidelijke afspraken of stappen gemaakt om haar oorspronkelijke bereidwilligheid te ondersteunen. Volgens sommige analyses is deze terughoudendheid uit te leggen als voorzichtigheid om andere Orthodoxe kerken niet te provoceren. Ook wordt de beslissing om geen deel te nemen aan de feestelijke viering van het jubileum van het OA gezien als een signaal dat wederzijdse dialoog ondermijnt, aldus de Bulgaarse journalist en historicus Goran Blagoev.

De Bulgaarse Heilige Synode benadrukt weliswaar dat de in 2017 aangestelde Bulgaarse Synodale commissie voor het regelen van het statuut van de MOK-OA zich nog steeds bezighoudt met het onderzoeken van de mogelijkheden om de MOK-OA te ondersteunen, maar in de officiële brief ter ere van het duizendjarige jubileum van het oprichten van het OA, wordt een veel genuanceerde beeld geschetst:

"Broeders en zusters,
Het historisch lot van de landen waar we,
zoals God dat heeft bedoeld, allemaal wonen

De Bulgaarse metropoliet Kyprian, voorzitter van de Bulgaarse Synodale commissie voor het regelen van het statuut van de MOK-OA, samen met bisschop Jakov van MOK-OA, met het Heilige Vuur uit Jeruzalem (27 april 2019, foto: BTA).

en van de christenen, die ooit in deze regio hebben gewoond of nog steeds wonen, is complex en vol dramatische wendingen. Vandaag is er op de Balkan een totaal andere werkelijkheid qua staten en kerken. Als gevolg van diverse sociale en politieke processen zijn er in de loop der jaren andere staten en lokale Orthodoxe kerken tot stand gekomen, de erfgenamen van een of andere kerkelijke jurisdictie uit het verleden. Maar wat ons allemaal – zonder uitzondering – bijeen houdt is ons verlossende Orthodoxe geloof, door Jezus Christus aan ons toevertrouwd.”

Uiteindelijk verklaarde de Bulgaars-orthodoxe Kerk dat zij de Macedonisch-orthodoxe Kerk zal blijven ondersteunen door middel van onderhandelingen en alleen in overeenstemming met alle andere Orthodoxe kerken. De Bulgaarse Heilige Synode benadrukte dat de kerk zich altijd aan de canons zou blijven houden, zodat alle ondernomen acties niet tegen de voorgeschreven regels indruisen. Het doel van de Synodale commissie is om dialoog en consensus te zoeken, en de heilige Orthodoxe canons na te leven en niet te ondermijnen, aldus metropoliet Kyprian, voorzitter van de commissie. Vanaf dat moment heeft de MOK-OA het Oecumenische Patriarchaat in Constantinopel benaderd met het verzoek een oplossing te vinden voor het herstel van haar legitimiteit en van haar canonieke status, en voor haar terugkeer binnen de familie van Ortho-

doxe kerken onder de naam ‘Ohrid aartsbisdom’.

Naar aanleiding van de officiële erkenning van de autocefalie van de Oekraïens-orthodoxe Kerk verklaarde de Oecumenische patriarch Bartholomeüs dat er geen sprake kan zijn van een vergelijking tussen Oekraïne en Macedonië omdat een soortgelijke gelijkstelling niet gefundeerd is aangezien het om twee absoluut onvergelijkbare historische en kerkrechtelijke contexten gaat; ook verzekerde hij de Servisch-orthodoxe Kerk dat er geen wijziging van haar statuten en van de tot haar bijbehorende kerken plaats zou vinden, tenzij er samenwerking in deze kwestie is of een van te voren bereikte overeenkomst.

De Bulgaarse Synodale commissie, zoals eerder verklaard door de Heilige Synode, blijft actief in het proces van onderhandelen met de andere Orthodoxe kerken voor steun voor MOK-OA. In de aanloop naar Pasen 2019 reisde een vertegenwoordiger van MOK-OA samen met de delegatie van de Bulgaars-orthodoxe Kerk naar Jeruzalem om deel te nemen aan de viering in de Heilige Grafkerk, ook de Kerk van de Wederopstanding genoemd. Daarna namen ze in speciale lantarens hun kaarsen, aangestoken met het Heilige Vuur, naar eigen land mee.

Iglika Vassileva-van der Heiden

Samenleven natuurlijk!

Jens Petzold in Noord-Irak

Eucharistie in het kloostertje te Sulaymaniyah met als voorganger pater Jens Petzold. (Foto: Y. Höhne Sparborth).

December 2014 leerde ik hem kennen: pater Jens Petzold. Bisschop Mirkis van Kirkuk, Irak, had me erheen gestuurd, ik moest daar zijn om fysiek te ervaren wat in Irak gaande was.

Daar' is een klooster in de oude binnenstad van Sulaymaniyah, op dat moment bewoond door die ene monnik Petzold, Zwitser, van de Orde van Mar Musa, Syrië, die 'Liefde voor de islam' naast 'gastvrijheid' als haar spiritualiteit koestert. Met die gastvrijheid kwam het wel goed op dat moment: 258 door ISIS ontheemde christenen leefden in zijn klooster. De 'liefde voor de islam' stond wat zwaarder onder druk. Hun stichter Paolo Dall'Oglio was sinds zomer 2013 in handen van ISIS, onder de ontheemden waren er die niets meer van moslims moesten hebben.

Doodmoe

Petzold zelf liep intussen van de vroege morgen tot de late avond driftig rond om alles en iedereen geregeld te krijgen, want de harde kou was in aantocht en de grootste helft van de vluchtelingen leefde op de grond. Weliswaar in de kapel, in de bibliotheek... maar in oude gebouwen, een kerk

en parochiehuis die door de Chaldeeus-katholieken waren verlaten om een modernere bouw te betrekken; Petzold was bezig die verlaten gebouwen op te knappen toen hij plotseling dat hele dorp ontheemden in huis kreeg. Ramen kierden, deuren tochtten, drempels sloten niet af...

In die kapel waren sinds aankomst drie maanden eerder al vijf baby's geboren. Waslijnen tussen de pilaren gespannen, daaraan 2 meter hoog doeken gehangen die de UNHCR uitdeelde, en zo de ene familie van de andere afgescheiden. Elke familie een stapel matrassen. Het snurken was drie 'kamers' verder te horen. Huilende baby's en dreinende kinderen waren in de hele kapel te horen: daar zaten elf families. De vrouwen waren allemaal doodmoe van de vruchteloze pogingen die plek tot een soort familienest te maken.

De mannen

De mannen hingen zielloos rond, want in deze cultuur bepaalt hun maatschappelijke positie hun ego en die maatschappelijke positie was bij het vluchten achtergelaten. Kinderen waren aan zichzelf overgelaten; er werd aan gewerkt om in januari een schoolje te improviseren.

Enkelen onder de mannen hadden zich 'vermand' en pakten mee aan om die hele entourage op de winter voor te bereiden: grote plastics monteren

| Pater Jens Petzold (Foto: Y. Höhne Sparborth).

rond de open kloostergang om het beetje warmte van kleine kacheltjes binnenboord te houden. En het gevecht aan te gaan met de elektra die voortdurend uitviel door slecht stadsbeleid, naast voortdurend dreigende kortsluitingen omdat een klooster voor pakweg tien personen ineens moest leveren voor een complete dorpsbevolking. De uitbreidingsimprovisaties waren niet echt bestand tegen dat conflict tussen die gebruiksbehoefte en het stotterende aanleveren.

Eénmaal was er echt oorlog tussen de mannen en Petzold. Zij wensten wooncontainers, om tenminste enige privacy te hebben met hun families. Petzold riep dat hij dat geld niet had.

Terug in Nederland bereikte ook mij het verzoek om geld en mijn congregatie sprong bij, naast zijn vele relaties in Zwitserland en Duitsland. December 2015 woonden alle gezinnen in een wooncontainer, daar waren drie hofjes voor ingericht rond het klooster op eigen terrein. En ja, een heel oude prachtige boom moest daarvoor sneuvelen; twee andere konden worden gespaard. De UNHCR verkocht dit soort container voor \$5.000,- per stuk. December 2014 echter vierden we nog dagelijks de Eucharistie in het kleine stukje kapel dat restte: banken voor de ouderen, Petzold, de kinderen en vitale volwassenen in een kring op de grond. Om ons heen de geluiden van de baby's en peuters.

De wereld heeft geen idee. Bij het soort vluchten als voor ISIS gaat alles mee in de auto (of in Afrika te voet): kreupele kindjes, Downsyndroom-kindjes, baby's, barende of zwangere vrouwen, stervende oma's en opa's, hartpatiënten, kankerpatiënten die aan de chemo zijn... en dat komt precies zo aan in de opvang-regio. Petzold was in die tijden maandelijks €2.000,- kwijt aan babymelkpoeder, de bisschop voor de resterende baby-opvang (4000 ontheemden in totaal) \$5.000,- per maand. Het bisdom telt 7000 leden: ze zouden in die drie jaar ook nog huizen gaan huren voor uiteindelijk 700 studenten-vluchtelingen om aan de universiteit van Mosul - te Kirkuk in ballingschap - hun studie af te maken. Dat ging om moslims, Yezidi's en christenen.

Huis van Ontmoeting

Najaar 2018 is het klooster veranderd. Zomer 2017 werden de families uitgezwaaid, ze gingen terug naar hun zwaar beschadigde huizen te Mosul en omstreken, maar 'naar huis'! Het klooster is nu waarvoor men in 2012 begon: een nevenstichting van Mar Musa, een 'Huis van Ontmoeting'. Het was in 2010 toenmalig Chaldeeuws-katholiek aartsbisschop van Kirkuk, nu patriarch Sako, die Mar Musa verzocht om in Sulaymaniyah een nevenstichting te beginnen. De oude kerk was vrijgekomen en kon klooster worden naar Mar Musa-stijl: gastvrijheid voor ieder die wil komen, dialoog tussen alle mensen, in liefde samenleven met moslims. 'Mar Musa' was nog in overleg toen de oorlog in Syrië losbarstte en Sulaymaniyah ineens een uitkomst was: hun buitenlandse leden moesten voor de eigen veiligheid het land uit. Zo kwam Petzold, samen met zuster Friederike Gräf, in Sulaymaniyah. December 2015 zou ik Friederike leren kennen, toen de gemeenschap net wist dat hun medebroeder Jacques Mourad, ook maandenlang in handen van ISIS, was bevrijd. Gesproken hadden ze hem nog niet en men vreesde dat hij het slecht zou maken.

Dialoog

Petzold daarover: "Pater Jacques Mourad had in ons klooster te Qaryatain, bij Palmyra, op enig moment 5000 vluchtelingen opgenomen, de overgrote meerderheid moslims. Hij vroeg kritisch naar de positie van de lokale christenen die deze vluchtelingen niet ondersteunden. Toen werd Jacques zelf door ISIS ontvoerd, een half jaar later door moslims bevrijd. In dat halve jaar was hij vaak in levensgevaar geweest, maar ook had hij indringende gesprekken gevoerd met die

ISIS-mensen. Toen hij, bevrijd, bij ons terugkwam had hij tot onze verbazing maar één boodschap: 'Zonder dialoog is het onmogelijk.' Pater Jacques Mourad, een Syriër, woont nu formeel ook in Sulaymaniyah. Hij is sinds zijn bevrijding een vurig pleitbezorger van dialoog, en vol overtuiging steunt hij het dialoog-beleid in bisdom Kirkuk. Bisschop Mirkis over de emoties van de ontheemden: "Het is onze pastorale opdracht om ervoor te zorgen dat hun angst niet omslaat in haat." En: "Als christenen hebben we te vergeven, en als je dat niet kunt moet je je geen christen noemen." En: "De moslims behoeven onze hulp, want ISIS heeft hun religie gekaapt en er een massavernietigingswapen van gemaakt."

Gonzend van activiteiten

Het klooster 'Maria Maagd' te Sulaymaniyah gonst inmiddels van de activiteiten. 2018 werden er 64 cursussen aangeboden, o.a. Arabisch en Koerdisch, voor ruim 800 deelnemers. Onder docenten en leerlingen zowel Arabieren als Koerden, moslims en Yezidi's en christenen, Syriërs en Irakezen. Er zijn twee extra gebouwen verzezen: een voor leslokalen, een voor vrouwen: voorwaarde voor retraites, want vrouwen kunnen ginds niet in hetzelfde huis slapen als mannen. Nu wordt geld gezocht voor de laatste bouw: retraitehuis, voor rust en stilte, want de bestaande binnenhof is een marktplein geworden. Petzold: "We lijken intussen op Mar Musa, met al dat volk. Maar Mar Musa is groter, tot de oorlog

kwamen er tot 500 gasten per dag." Het huis gonst 'in stabiliteit', allen werken mee, dus zr. Friederike kreeg opdracht in Rome theologie te studeren.

Goede voorwaarden scheppen

De orde telt nu 4 vrouwen en 4 mannenleden. Petzold: "De stichter was al in zijn eigen noviciaatstijd bij de jezuïeten met de islam bezig. Hij stelde vragen aan de islam vanuit zijn eigen theologie, en ontdekte dat hij vanuit de islam ook vragen kon stellen aan zijn theologie. Het riep in hem een diepe onrust op, die hij volgde en die hem tenslotte naar Syrië bracht naar die kloosterruïne. In Syrië was het samenleven toen nog gebaseerd op diep wederzijds vertrouwen. Toch kwam er die burgeroorlog, maar sinds 1991 was er in onze regio al veel volksverhuizing. Eerst veel Irakezen naar ons, nu veel Syriërs naar Irak. Daartussen wij. Wij als kloostergemeenschap hebben onszelf natuurlijk de vraag gesteld: wat hebben onze jaren van nadenken en dialogeren en liefde ontwikkelen voor de islam uiteindelijk opgeleverd? Welk nut hebben we? Toch is precies dat de opgave geworden van het klooster dat ik in Sulaymaniyah opzet. Ontmoetingen mogelijk maken, daar de best mogelijk voorwaarden voor scheppen, en een zo natuurlijke basis dat vertrouwen kan groeien, terugkomen, en dialogen mogelijk worden waarin we opnieuw elkaars sterkste zijden ontdekken. We zijn per definitie niet een klooster dat oplossingen biedt. Dat is niet onze pretentie. We scheppen de goede voorwaarden om mensen samen te brengen die elkaar op andere wijze niet zouden leren kennen, omdat de werelden te gescheiden zijn geraakt in de lange tijd van oorlogen en geweld. Onze ervaring is dat onder die voorwaarden er ook iets nieuws kan ontstaan. We hebben geleerd dat het vertrouwen weer zo sterk moet worden, dat men samen zich de goede tijden herinnert waarin er vanzelfsprekend samen werd geleefd. Als de mensen de weg terugvinden naar hun eigen goede herinneringen van vanzelfsprekend samenleven, kunnen we ook teruggrijpen naar oudere herinneringen van onze voormoeders en voorvaders en hun samenleven in deze regio. In de 12^e en 13^e eeuw waren er intense dialogen, vanuit wetenschappers en religieuze leiders, tussen moslims en christenen in het Midden-Oosten. Ik hoop een bibliotheek op te bouwen waarin die oude boeken staan, die oude dialogen, om goed te weten wat ons bindt. Dan zal onze missie slagen."

Zuster Friederike Gräf, moniale (vrouwelijke monnik) van de orde van Mar Musa (Foto: Y. Höhne Sparborth).

Yosé Höhne Sparborth

Feestdagenicoon

Deze icoon is een speciale feestdagenicoon met de belangrijkste christelijke feesten van links naar rechts, rij voor rij en in het midden de Opstanding van Christus. Deze feestdagenicoon is geïnspireerd op de klassieke feestdagenicoon, maar verschilt er enigszins van. Zo staan er enkele scènes extra op en is de indeling iets anders. Zeventien belangrijke geloofsmysterieën uit het leven van onze Heer Jezus zijn in chronologische volgorde samengebracht. Alle afgebeelde geloofsgetuigen uit de Heilige Schrift geven een uniek antwoord op de ware Persoon van Christus. De icoon vormt een poort van het geloof om door te gaan en uit te komen bij God. De Hemel is opengegaan en Hij is ons nabij gekomen; Hij is Zelf gekomen in zijn Zoon Jezus Christus Die ons in God herschept en eeuwig leven schenkt.

Indeling

De bovenste rij zijn vijf iconen vóór het Openbare Leven van Christus: de Triniteit, de Aankondiging, de Geboorte, de Opdracht in de Tempel en de Doop van Christus. De zes iconen aan de linker- en rechterzijde verhalen alle ware gebeurtenissen gedurende zijn Openbare Leven; de bruiloft te Kana, de genezing van de lamme, de broodvermenigvuldiging, de storm op het meer, de verheerlijking op de berg Tabor en de opwekking van Lazarus. De onderste rij vijf iconen verbeeldt het lijden, sterven en Christus' leven na zijn verrijzenis: de intocht in Jeruzalem, het laatste avondmaal, de kruisiging, de hemelvaart en Pinksteren. Centraal in het midden zien we de icoon van de Opstanding, de kern van ons geloof.

Geloofsgetuigen

De icoon heet *Icona Fidei*, icoon van het geloof¹. De afgebeelde personen getuigen ieder op een bijzondere wijze van hun geloof in God en in zijn Zoon Jezus Christus. Abraham, Maria, Jozef, de herders en wijzen, Simeon en Hanna met Johannes de Doper. De gasten op de bruiloft, de vrienden van de lamme, het jongetje met vijf broden en twee vissen, Petrus, Johannes en Jacobus met Martha en Maria. De honderman, de leerlingen en alle andere getuigen van het leven van onze Heer Jezus, ook de

¹ *Hij is het eerste deel van een iconendrieluik van geloof, hoop en liefde.*

profeten uit het Oude Testament, Paulus en de verschillende engelen ontbreken niet. De kleding van al deze getuigen is met goud bedekt; goud symboliseert het Goddelijk Licht en het licht van het geloof. Een figuurtje dat meerdere keren terug komt is 'Fides' die geheel in het wit is afgebeeld. Hij vertegenwoordigt de gelovige ziel en verricht de geloofsact op meerdere iconen.

Geopende Hemel

In het midden van de icoon zien we een mandorla, een cirkel die de geopende Hemel verbeeldt. Op meerdere afbeeldingen zien we bovenin een halve cirkel met een straal naar beneden. Het is de kracht van de Heilige Geest bij de Aankondiging, Gods handelen bij de Geboorte van Christus, zijn Stem die klinkt bij de Doop en bij de verheerlijking op de Tabor. Bij de hemelvaart zit Christus zelf in deze mandorla en zegent alle aanwezigen. Ook de zeven gaven van de Heilige Geest dalen vanuit deze geopende Hemel neer op de apostelen. Gods belofte is vervuld in Christus in wie Hij ons nabij is gekomen, zo nabij als mogelijk. Christus vraagt geloof in Hem, het geloof dat redt en geneest. Het geloof dat bergen verzet en stap voor stap ons voert tot God zelf.

Ware Gelaat van God

Alle mysteries samen vormen een beeld van de Persoon van Christus en zijn ware Gelaat. Hij is gelijk aan God, de Zoon van de allerhoogste God, de Redder en Koning, het Licht en de Glorie van zijn volk, de Bevrijder en Welbeminde. Hij is de Bruidegom, de Mensenzoon met macht om zonden te vergeven, het Brood uit de Hemel, de Christus, Gods Uitverkorene, de Verrijzenis en het Leven. Hij is de Messias en de Verrezen Heer die leeft, Hij is de Rechter die zal wederkeren. Hij is waarlijk God en waarlijk mens en in Hem heeft God een nieuw altijddurend Verbond gesloten. Wie Hem ziet, ziet de Vader, ziet God (Joh. 15).

Iconen worden ook 'vaten van genade' genoemd. Ze brengen een ontmoeting tot stand met de Afgebeelde en stellen het mysterie ook in onze tijd zichtbaar tegenwoordig opdat wij met Hem verbonden kunnen zijn.

Robert Taft

Dankbare herinneringen aan een goede vriend

Vorig jaar november is Archimandriet Robert Taft SJ gestorven. Hij was 86 jaar oud. Jarenlang liturgieprofessor aan het Pauselijk Instituut voor Oosterse Studies, en elders. Zijn literatuurlijst bevat meer dan 800 titels, en ontelbaar veel lezingen. Hij begeleidde proefschriften, zat in allerlei oecumenische commissies. Een wetenschapper van formaat, archimandriet in de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk.

Vooral heb ik hem echter mogen kennen als een goede vriend, met wie ik vele uren heb doorgebracht. Ik heb veel aan hem te danken. Daarover wil ik graag iets vertellen.

Robert (Bob) Taft leerde ik kennen in 1968, toen ik nog maar net in Rome begonnen was met mijn studie aan het Oosters Instituut (PIO ofwel Orientale). Ik denk dat er allen samen zo'n 100 à 150 studenten waren, overal vandaan, allemaal met verschillende doelen. Als toekomstige docenten, priesters en kloosterlingen uit de Oosterse en Westerse kerken, mannen en vrouwen. Maar allemaal geboeid door die wereld van de Oosterse kerken. Tenslotte was het Vaticaans Concilie met zijn nadruk op de oecumene pas een paar jaar eerder afgesloten.

Boeiende tijd

Er ontstond een gespreks- en ontmoetingsgroep van studenten. Een keer per week kwamen ze bij elkaar op het Orientale. Ik weet eigenlijk niet eens hoe dat ontstaan is, maar

| *Father Robert F. Taft (Foto: Wikipedia).*

het was boeiend zoveel mensen uit verschillende landen en met zoveel verschillende achtergronden te ontmoeten. Het was ook de tijd dat het overal 'rommelde' op de verschillende universiteiten. Er was enthousiasme, de Oosterse Kerken en de Oecumene waren *hot items*, zeker voor studenten die zich uitdrukkelijk met het Oosters christendom bezighielden.

De 'aanjager' van deze bijeenkomsten was een Amerikaanse jezuïet, die ook net in Rome was aangekomen. Hij had in New York aan het John XXIII Center van de Fordham University gestudeerd, waar hij zich gespecialiseerd had in Russisch. Nu was hij in Rome om zijn studie voort te zetten aan het Oosters Instituut. Hij koos als specialisatie liturgie en dat was hem op het lijf geschreven. Tijdens zijn opleiding als

jezuïet had hij drie jaar les gegeven aan het Jezueitencollege in Bagdad, ik geloof Engels. Ook had hij daar goed Arabisch geleerd. In ieder geval was de Byzantijnse liturgische traditie hem zeer dierbaar geworden. In 1963 was hij in de Byzantijnse Ritus priester gewijd.

Hij was gewend met studenten te werken. Je kunt je dus voorstellen dat het boeiende bijeenkomsten waren en dat werkte inspirerend op de studenten. En soms bepaalde het hun verdere carrière. Een van de groep was bijvoorbeeld een Duitse die al enkele jaren in Rome woonde en bij de Spaanse trappen een exclusieve kledingboetiek runde, Gabriëlle Winkler. Zij was zo enthousiast over deze bijeenkomsten dat zij zich helemaal geworpen heeft op de Oosterse Liturgie en zich specialiseerde in de Armeense liturgische tradities, Zij werd later de eerste vrouwelijke professor voor Liturgiewetenschappen aan de Universiteit van Tübingen. Ondertussen is zij ook al met emeritaat.

Geen fanatieke ritualist

Zelf koos ik als specialisatie Geschiedenis van de Oosterse kerken, dat betekende de geschiedenis van het Byzantijnse rijk, en van de kerken die daar hun oorsprong vonden, in Oost-Europa en in het Nabije Oosten. Ik ontmoette Bob Taft dus niet in de colleges. Maar we hadden wel regelmatig contact, tenslotte woonde ik in de Via Merulana, op slechts vijf minuten van het Oosters Instituut. Zo kon ik 's morgens gemakkelijk in het Russicum de liturgie vieren net als hij. Of we kwamen elkaar tegen bij de vespers en andere diensten in het Russicum. Vaak zong ik, net als Bob, mee in het koor onder leiding van pater Pichler, en bleef daarna eten bij het avondmaal. Heel dankbaar denk ik dus terug aan de vele malen dat ik samen met Father Taft de Goddelijke Liturgie vierde, in die kerk van het Russicum, of in een van de kleinere kapellen in het huis. Bob was een echte liturg, maar geen ritualist. Ik herinner me dat ik de weekdienst had in het Russicum om vóór de Goddelijke Liturgie de Voorbereiding van de Gaven te doen. Er was echter in die week een zogenaamde a-liturgische dag, een dag waarop geen Goddelijke Liturgie wordt gevierd, en daar had ik niet aan gedacht. Toen de studenten in de kapel kwamen en mij bezig zagen leek het of ik een moord had gepleegd. Father Taft wees er op dat bij de Oekraïens-katholieken daar niet op werd gelet. Die kenden geen a-liturgische dagen. Tenminste toen niet. Trouwens, zoals ik reeds zei, Bob was geen

fanatieke ritualist. Hij hield van de liturgie, was trouw in de Russische traditie die hij volgde, maar was zich bewust dat het Oosten ook kon leren van het Westen, en noemde dat de 'deugd van flexibiliteit'.

Hernieuwd contact

In 1975 sloot hij zijn studie af en verdedigde zijn proefschrift over de Grote Intocht; later werkte hij zijn onderzoek verder uit in een zedelijke studie over de Liturgie van Johannes Chrysostomus. Nu werd hij professor aan het Oosters Instituut en volgde zijn leermeester Juan Matteos SJ op. Zelf was ik een paar jaar weg geweest uit Rome vanwege mijn studie in Griekenland, maar toen ik weer terug kwam om te werken aan het Secretariaat voor de Eenheid, vernieuwden zich ook de contacten met Robert Taft. Natuurlijk ontmoetten we elkaar bij de viering van de Liturgie, maar ook hadden we de afspraak om wekelijks te eten in een Sardijns restaurant, dat niet te ver weg lag van het Orientale waar Bob woonde of het klooster waar ik thuis was. Dat waren wekelijkse gesprekken waarin niet alleen de oecumene met het Oosten onderwerp was, maar ook de situatie van het religieuze leven na Vaticanum II. "Ik ben niet van plan tot de zesduizend medebroeders te horen die de Sociëteit verlaten hebben", zei hij eens. Het was de tijd van crisis in heel het religieuze leven. In feite bemoedigden wij elkaar.

In 1976 ging ik weg uit Rome, maar omdat ik jaarlijks deelnam aan de vergadering van de ROACO, (de Romeinse steunorganisatie voor de Oosterse kerken) had ik steeds ook de gelegenheid Bob te bezoeken en bij te kletsen... en zo ging dat verder. Het deed me goed dat hij archimandriet benoemd werd van de Katholieke Oekraïense kerk. Hij was namelijk een echte verdediger van die Oekraïense kerk, ook op theologisch vlak.

Kort voor zijn vertrek uit Rome in 2011 heb ik hem voor het laatst gezien, toen ik toevallig in Rome was. Hij was moe. Maar we hadden een fijn gesprek. Eigenlijk hebben we toen afscheid genomen in de wetenschap dat we elkaar niet meer zouden zien.

Een goede vriend aan wie ik veel dank, aan inspiratie, aan genegenheid, aan broederlijke belangstelling. Ik zal hem niet vergeten!
Eeuwige gedachtenis!

Johan Meijer cssr

Honderd jaar na het landelijk concilie van Moskou 1917/1918

Een inspirerende en onderdrukte herinnering

In 1917/1918 vond in Moskou een opmerkelijk landelijk concilie van 1917-1918 plaats, waarover in Pokrof 2018/5 is geschreven. Wat is er van de besluiten van dat concilie terecht gekomen?

Patriarch Tichon (Bellavin), die altijd afstand had genomen van het communisme, stierf in 1925. Metropoliet Sergi (Stagorodskij) nam in feite de leiding van de Russisch-orthodoxe Kerk over. In 1927 gaf hij onder grote druk een solidariteitsverklaring uit met het nieuwe regime. Die verklaring leidde in de Sovjet-Unie zelf en in de Russische emigratie tot grote verdeeldheid. Patriarch Sergi wilde de geestelijkheid in de emigratie daarna dwingen een verklaring te ondertekenen, waarin stond dat er in de Sovjet-Unie geen onderdrukking van godsdienst was. De meerderheid van de gelovigen in de diaspora kon niet leven met deze leugenachtige kerkpolitiek. Ze kozen ervoor hun eigen weg gaan.

Buitenlandkerk

De belangrijkste groep daarbinnen werd de zogeheten Buitenlandkerk, die in 1921 in Karlovcic in Servië door gevluchte bisschoppen werd opgericht. Ze konden daarbij steunen op decreet nr. 362 van patriarch Tichon uit 1920, waarin hij verklaarde dat hij niet meer vrij was te handelen en aan de bisschoppen in de emigratie de ruimte gaf zich voorlopig zo te organiseren als ze het zelf het beste vonden. Onder druk van Moskou verloor de Buitenlandkerk haar canonieke status, d.w.z. dat ze niet meer door andere Orthodoxe patriarchaten erkend werd. Het monarchisme kreeg een grote invloed in de Buitenlandkerk. Sommige parochies bleven binnen het patriarchaat Moskou of keerden daar na de Tweede Wereldoorlog

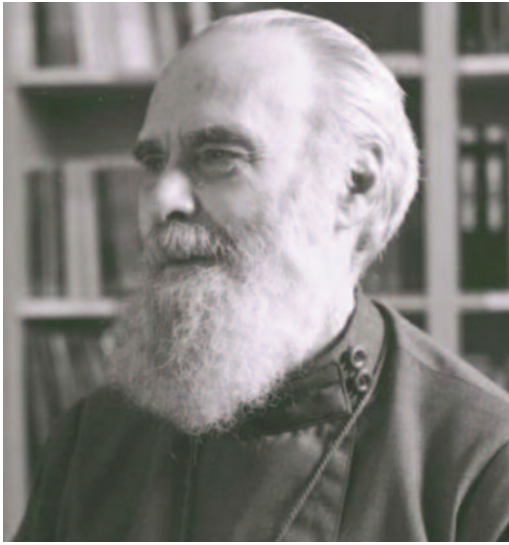

Russisch-orthodoxe Sint-Alexander Nevski-kathedraal aan de rue Daru te Parijs (Foto: Wikimedia Commons/Annesov).

naar terug, toen de Sovjet-Unie weer een minimum aan kerkelijk leven toestond. De geschiedenis van de Russisch diaspora is daardoor complex. Je moet daarbij oppassen om mensen en groepen te veroordelen. Men moest heel pijnlijke keuzes maken.

Rue Daru

De nog door patriarch Tichon benoemde metropoliet van Parijs, Jevlógic (Georgievskij), besloot later zich tijdelijk aan te sluiten bij het patriarchaat van Constantinopel. Daardoor verkreeg zijn bisdom weer een 'canonieke status'. Het werd in 1999 het 'exarchaat van Russische parochies en kloosters in West-Europa', ook kortweg 'Rue Daru' genoemd, naar de straat waarin de Aleksander Nevskibisschopskerk ligt. Men bracht de besluiten van het landelijk concilie van 1917/1918 in praktijk. Het idee van de 'sobornostj' (gezamenlijkheid, conciliariteit) werd uitgangspunt voor de organisatie van het bisdom. Op alle niveaus voerde men overlegstructuren in, waarin kloosteroversten, priesters en leken, afgevaardigd door de parochies, zitting hebben. Bijzonder was dat de bisschop voortkwam

Metropoliet Anthony (Bloom)

uit de eigen kring. Hij behield wel de eindverantwoordelijkheid, maar zijn macht werd aan regels gebonden. Voor de benoeming van een nieuwe bisschop stelt een speciale vergadering een lijst op met namen van enkele gewenste kandidaten. De patriarch van Constantinopel kiest daarvan één persoon uit. Deze procedure bleef echter binnen de betrokken patriarchaten omstreken.

Het seminarie van het bisdom, 'Saint Serge', waar prominente en bekende theologen als Berdjaev, Afanasief, Meyendorff en Schmemmann werkten, kreeg een grote uitstraling. Er vond een theologische herbezinning plaats, waarbij men de nadruk legde op het belang van de plaatselijke gemeenschappen en de viering van de eucharistie als centrum van het christelijk leven. Men legde vriendschappelijke relaties met de andere Westerse kerken en de omringende samenleving. Geleidelijk sloten ook bekeerlingen zich aan en werd de liturgie ook in de plaatselijke talen gevierd. Men bewaarde afstand tot de politiek, zowel tot het communisme als tot het fascisme.

Conservatieve Orthodoxe kringen bekritiseren het bisdom wel als 'te liberaal' en komen zelfs met beschuldigingen van vrijmetselarij en ketterij. Maar je kunt misschien beter spreken van herbronning en herontdekking van vergeten tradities. Daarover is natuurlijk altijd discussie mogelijk.

OCA en Anthony Bloom

Er zijn nog twee andere plaatsen waar gepro-

beerd is de traditie van het landelijk concilie van 1917 voort te zetten. De eerste is de Russisch-orthodoxe Kerk in Amerika, met het bekende seminarie Saint Vladimir's. De latere patriarch Tichon had in Amerika, toen hij daar tussen 1898 en 1904 bisschop was, al een begin gemaakt met hervormingen. Hij liet de liturgie in het Engels vertalen, bevorderde een actiever parochieleven, had een missionaire instelling en legde contacten met andere kerken. Het bisdom kreeg in 1974 van het patriarchaat Moskou een autocefale status, waardoor men zelfstandig kon opereren als Orthodox Church in America (OCA). Pogingen om deze status op te heffen zijn tot nu toe na felle protesten door Moskou weer teruggenomen. De bekende en charismatische metropoliet van het Russisch-orthodoxe bisdom van Londen, Anthony (Bloom) (1975-2003), was ook geïnspireerd door het concilie van 1917/1918. Na zijn dood werden de hervormingen vanuit Moskou teruggedraaid, wat er na veel problemen toe leidde dat het bisdom in twee delen uiteenviel. Eén deel bleef binnen het patriarchaat Moskou, en ander deel sloot zich aan bij het bisdom 'Rue Daru'.

Moeizaam

Het bisdom 'Rue Daru' groeide uit tot een relatief klein bisdom met ruim honderd parochies. Ruim de helft daarvan ligt in Frankrijk, maar je vindt ze ook in Italië, Spanje, Duitsland, de Benelux en Scandinavië. De relaties met de patriarchaten van Moskou en van Constantinopel bleven moeizaam. 'Moskou' bleef het exarchaat beschouwen als iets dat eigenlijk van haar was. Het leidde onder andere tot strijd over het bezit van kerkgebouwen, bijvoorbeeld de kathedraal van Nice. Constantinopel heeft in de periode 1966 haar overeenkomst met het exarchaat opgezegd, maar is daar in 1976 weer op terug gekomen. Maar er bleven moeilijkheden bestaan. In oktober 2018 besloot patriarch Bartholomeüs plotseling het exarchaat op te heffen. De motieven zijn niet duidelijk. Ik vermoed dat men net als in Moskou moeite heeft met de minder hiërarchische en meer open bestuursstructuur van het bisdom. Mogelijk is het ook een gebaar naar Moskou, waarmee men een groot conflict heeft over Oekraïne. Je zou het ook als een reorganisatie binnen West-Europa kunnen zien, waarbij Bartholomeüs hoopt dat de parochies van het exarchaat zich gewoon aansluiten bij de plaatselijke Griekse bisdommen.

Zowel in West-Europa als in de Verenigde Staten leefde bij sommigen de hoop dat het OCA en het bisdom 'Rue Daru' zouden kunnen uitgroeien tot een zelfstandige regionale West-Europese en Amerikaanse Orthodoxe kerk, die alle Orthodoxe gelovigen in die regio's zou verenigen. Maar dat is er niet van gekomen. Een zekere pluriformiteit lijkt mij ook goed en sluit samenwerking niet uit.

Interne crisis

Toch is het onbegrip voor de traditie van Parijs in Moskou en Constantinopel niet de enige reden voor de moeilijke situatie waarin het bisdom 'Rue Daru' zich nu bevindt. Er is ook sprake van een interne crisis. Het bisdom kent verschillende stromingen. Russische gelovigen, die recentelijk geëmigreerd zijn, voelen zich meer thuis bij het patriarchaat Moskou. De groep 'oudere' migranten wil haar zelfstandigheid behouden en een groep Westerse bekeerlingen heeft minder op met de Russische kerkelijke traditie. De Aleksander Nevski-kerk probeert daaraan tegemoet te komen door in de bovenkerk te vieren in Russische stijl en in de kelderkerk in het Frans. Het seminarie van Saint Serge is nog maar een schaduw van wat het vroeger was. Het kloosterleven binnen het bisdom is beperkt, waardoor het moeilijk is in eigen kring geschikte kandidaten te vinden voor het bisschopsambt.

Ik heb geen overzicht van heel het bisdom, maar ken de situatie in Nederland wel uit eigen ervaring. De parochies in Nederland hebben nog maar weinig voeling met de theologische traditie van 'Rue Daru'. Ik hoor nog steeds uitspraken als: "Vanwege het filioque moet de katholieke kerk wel bij het fascisme uitkomen!". Hieruit blijkt eerder een antikatholieke, dan een orthodoxe mentaliteit. Je hoort dit soort uitspraken vaker in orthodoxe kringen, maar geen enkele theoloog van 'Saint Serge' zou het onderschrijven. De parochievergaderingen verliepen vaak moeizaam door het dogmatisme van enkele bekeerlingen. Men had meer last van klerikale leken, dan van klerikale priesters en bisschoppen. Men verengde de traditie van 'Rue Daru' soms tot de volgende karikatuur: "We zijn in Nederland, dus alles moet in het Nederlands. Ze moeten maar Nederlands leren!". Ik heb mij daaraan geër-

gerd, omdat een deel van mijn familie ook een migrantenachtergrond heeft.

Nu moet een migrant naar mijn mening Nederlands leren en een opleiding of baan zoeken. Maar waarom mag zo iemand in zijn eigen kerk niet ook iets van thuis ervaren. Dat kan juist helpen bij de noodzakelijke integratie.

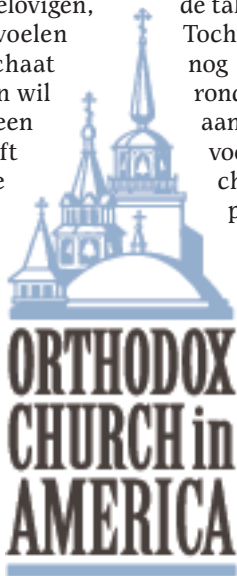
Veel bekeerlingen vertrokken en de nieuwe generatie migranten vond niet altijd aansluiting. "Met de mensen die vertrokken zijn, zou je een kathedraal kunnen vullen!" zei iemand mij. Enkele parochies zijn sterk vergrijsd. De laatste jaren is het dogmatisme gelukkig afgenomen en zijn sommige parochies zich gaan zien als internationale parochies, open voor alle nationaliteiten, waarbij je verschillende talen in de liturgie kunt gebruiken.

Toch is het gedachtegoed van 'Rue Daru' nog niet helemaal dood. In Rusland werd rond 2017/2018 enige aandacht besteed aan het landelijk concilie van 1917-1918, vooral aan het herstel van het patriarchaat ruim 100 jaar geleden. Maar veel praktische consequenties heeft dat voorlopig niet. Bij parochies in de diaspora, niet alleen binnen de Russische traditie, maar binnen alle patriarchaten, is er wel het één en ander van opgepikt. Dat komt onder andere doordat veel priesters in West-Europa op het seminarie van Saint Serge hebben gestudeerd of door metropoliet Antony (Bloom) zijn gewijd of geïnspireerd. Aan de basis leeft het dus meer dan aan de top. De geschriften van Schmemmann, Lossky, Bloom en anderen zijn in het Westen goed toegankelijk. Men kan er vrij over van gedachte wisselen.

Toch Moskou?

In 2007 heeft een groot deel de Buitenlandkerk zich weer verzoend met het patriarchaat Moskou. Omdat het communisme was verdwenen vond men de tijdelijke oplossingen van na de revolutie niet meer nodig. De Buitenlandkerk bleef wel als zelfstandige organisatie bestaan. Op dit moment lopen er ook onderhandelingen tussen Moskou en het bisdom 'Rue Daru' over een zelfde soort oplossing. Ook de Roemeens-orthodoxe kerk wil helpen. Misschien is er dus nog toekomst voor het bisdom.

Paul Baars

Sint-Efrem de Syriër, Syrisch-orthodoxe schildering.

GEBED EN SPIRITUALITEIT IN DE SYRISCHE TRADITIES

Bêt Drāshā–Oosters Christelijk Leerhuis 2019, Seizoen XIII

Vijf donderdagavonden: 19 september, 10 oktober, 7 en 21 november, 12 december 2019.

In dit seizoen van BÊT DRĀSHĀ worden naast toepasselijke Bijbelpassages teksten gelezen van geestelijke auteurs uit de tradities van het oude Syrische gebied. De teksten zijn gecentreerd rond de thema's gebed en spiritualiteit. Al lezend en lerend proberen we op het spoor te komen waar deze teksten ons anno 2019 kunnen aanspreken.

Bêt Drāshā -team: ds Paul van der Waal, Aline Verbaas en Leo van Leijsen.

Locatie: Grote Kerk (Protestantse Gemeente 's-Hertogenbosch), Kerkstraat 20, 5211 KG 's-Hertogenbosch.

Tijd: 19.45-22 uur.

Kerkbezoek (facultatief): Zondag 27 oktober 2018, bezoek aan een oosterse dienst.

Kosten: €70 (incl. reader, koffie/thee en kerkbezoek).

Opgeven en info (max. 20 deelnemers): secretariaat@oecumene.nl, 073-7370026.

U ontvangt bij opgave een factuur. Toelating tot het Leerhuis geschiedt op volgorde van aanmelding + betaling.

Rectificatie

In Pokrof 2019-2 in de boekbespreking *De monastieke professie als tweede Doop*, p 10 rechterkolom is een paar keer abusievelijk de meervoudsvorm ihidoje komen te staan waar het enkelvoud ihidojo, ('eniggeborene') had moeten staan.

Byzantijnse liturgie XXVII:

De Geloofsbelijdenis

De geloofsbelijdenis die we kennen uit de Byzantijnse Goddelijke Liturgie is de zogeheten geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Het is de tekst zoals die is vastgesteld op het concilie van Constantinopel in 381, het Tweede Oecumenisch Concilie, maar voortbouwend op wat men besloten had op het Eerste Oecumenisch Concilie, dat van Nicea in 325.

Vandaar dat deze geloofsbelijdenis doorgaans wordt aangegeven met de dubbele benaming: “van Nicea-Constantinopel”. Het is dezelfde tekst, op enkele zinswendingen na, als we kennen van het credo uit de westerse liturgie.

De doopliturgie is de meest oorspronkelijke plaats van de verschillende geloofsbelijdenissen die in de Oude Kerk circuleerden, de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel bouwt op een van die versies voort en is ook in de doopliturgie van na het concilie van

Constantinopel weer terechtgekomen. Nog heden ten dage is de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel onlosmakelijk onderdeel van de Byzantijnse doopplechtigheid.

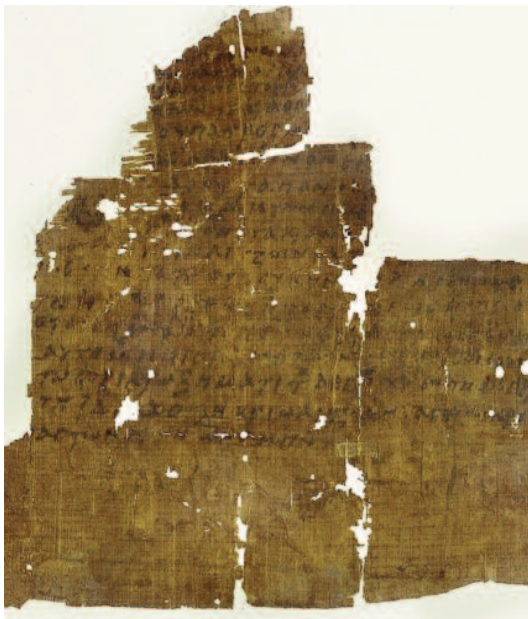
Voor de invoering van deze geloofsbelijdenis in de Goddelijke Liturgie van de Byzantijnse traditie voert het Litur-

gisch Woordenboek twee patriarchen op. De patriarch van Antiochië (en miafysitische leider) Petrus de Volder, gestorven in 488, zou allereerst de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel in de Goddelijke Liturgie hebben ingevoerd, later gevolgd door de (eveneens miafysitische) patriarch van Constantinopel

daar ontbreekt ze bijvoorbeeld in de eucharistie op gewone weekdagen. En in de Romeinse liturgie wordt naast de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel ook wel de zogeheten Apostolische Geloofsbelijdenis in de mis gebeden. De Byzantijnse traditie kent in haar liturgie de Apostolische Geloofsbelijdenis niet. Het feit dat de geloofsbelijdenis zo'n vaste plek heeft gevonden in de oosterse eucharistieviering heeft ook alles te maken met dat men hierdoor de gelovigen wilde wapenen tegen ‘ketterijen’ die een ander belijden aanhingen. Tenslotte is de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel zelf ook voortgekomen uit de theologische strijd tegen leerstellingen die als een bedreiging voor de juiste verkondiging van de Blijde Boodschap werden aangezien.

Tegenwoordig wordt het opzeggen (Griekse traditie) of het zingen (Slavische traditie) van de geloofsbelijdenis meer beleefd als het belijden en beleven van hetzelfde geloof dat de gelovigen bindt en zo een besef van saamhorigheid bewerkt.

Leo van Leijssen

Oudste tekstfragment van de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (Foto: Wikimedia Commons).

Timotheüs, wiens pontificaat plaatsvond tussen 511 en 517.

In de Byzantijnse Goddelijke Liturgie staat de geloofsbelijdenis net voor het begin van de anafora, het eucharistisch gebed. Daar staat ze in elke eucharistieviering, dit in tegenstelling tot de Romeinse mis waar dit niet het geval is;

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

